

КУЗГИ БУҒДОЙ ЕТИШТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Тошбойев Ғайратбек Оматилло ўғли

Аннотация: Ўзбекистоннинг табиий иқлим шароити деҳқончилик учун, шу жумладан, кузги буғдой етиштириши учун қулай ҳисобланади. Қишга ўртача чидамли. Республиканинг марказий ва жанубий ҳудудларида ҳамда Фарғона вилоятида яхши қишлайди. Нав юқори ҳосилдорликка эга. Касалликларга чидамлилиги.

Калит сўзлар: ланцетсимон, ўртача елкали, қипиқча тишчаси, дон, овалсимон, узунчоқ, буғдой.

Kirish

Ўзбекистон Марказий Осиёда ҳудудида жойлашган бўлиб, шимол томондан Қозоғистон, ғарб томондан Туркменистон, шарқ томондан Қирғизистон, жануби-шарқий томондан Тожикистон, жануб томондан Афғонистон давлатлари билан чегарадош.

Республиканинг шарқий қисмини Тянь-Шань тоғ тизмалари, жанубий шарқий қисмини Помир тоғ тизмалари, марказий минтақаларида шимол томондан Чотқол тоғ тизмалари билан, жануб томонидан Зомин тоғ тизмалари билан чегараланган. Мамлакатнинг шимолий томондан Норин, Қорадарё, Сирдарё сув ҳавзалари, жанубий томондан Сурхондарё, Қашқадарё, Амударё, марказий ҳудудларида Чирчиқ, Оҳангарон, Бўзсув, Санзар, Зарафшон дарёлари оқиб ўтади. Минтақалар бўйича асосий экин майдонлари юқорида қайд этилган дарё сувлари билан суғорилади.

Ўзбекистоннинг иқлим шароити қуруқлиги, иссиқлиги ва ёруғликнинг кўплиги, об-ҳавонинг кескин ўзгарувчанлиги билан фарқ қилади. Мамлакатда ўртача энг иссиқ ва энг совуқ ойларда ҳарорат ўзгариши 30 С етиши мумкин. Ёғин миқдори ҳам ойлар бўйича кескин ўзгариб туради. Ёз ойлари ҳаво тезда исийди, айниқса жанубий минтақада ҳаво ҳарорати кам ўзгаради ва нисбатан бир хил сақланади. Қиш фасли совуқ ва бу жиҳатдан бошқа давлатлардан фарқ қилади.

Ўзбекистоннинг табиий иқлим шароити деҳқончилик учун, шу жумладан, кузги буғдой етиштириш учун қулай ҳисобланади. Иссиқлик ва ёруғлик миқдорининг кўплиги туфайли бу ерда ҳар хил экинларни экиб етиштириш мумкин. Ўзбекистон иқлими нисбатан илиқ, ўртача ҳаво ҳарорати 16-17 0С ни ташкил этади. Нисбатан юқори ҳаво ҳарорати ёзда июль ойида кузатилади, июлда ўртача ҳарорат 25-26 С ни, жанубда 27-28 С ни ташкил этади, айрим кунлари ҳарорат 39-40 С га, жанубда эса 40-43 С гача кўтарилади.

Нисбатан салқин иқлим шароити қиш кунлари, январь ойида кузатилади. Январь ойида ўртача ҳаво ҳарорати жанубий минтақада -2, -3 0С ни, марказий минтақада -4, -5 0С ни, шимолий минтақада эса -7, -8 0С ни ташкил этади. Айрим кунлари ҳарорат -20 0С га, шимолий минтақада -30 0С гача пасаяди. Совуқ бўлмайдиган иссиқ кунлар шимолий минтақада ва тоғолди ҳудудларда 160-190 кунни, марказий минтақада ва

Фарғона водийсида 210-230 кунни, жанубий минтақада 235-250 кунни ташкил этади.

Вегетация давомида тўғри келадиган жами фойдали ҳароратлар йиғиндиси шимолий минтақада 3400-4000 0С ни, жанубий минтақада 4500-5000 С ни ташкил этади.

Асосий дарёлари Сирдарё ва унинг вилоятдан ўтувчи ирмоқлари Чирчиқ ҳамда Оҳангарон. Текисликда бўз тупроқ, тоғ олдиларида (500-600 м баландликкача) – типик бўз тупроқ, ундан юқорида чимли-қўнғир, ўтлоқи-дашт тупроқлар тарқалган. Дарёнинг қуйи қисмида, шунингдек ерости сувлари ер юзасига яқин жойларда аллювиал тупроқлар бор. Текислик қисми ҳайдалиб, экин экилади. Фақат Сирдарё соҳилларида тўқайзорлар бор. Тоғларда 1200-1400 метр баландликкача тоғ даштлари, ундан юқорида арчазорлар, 2000 метрдан юқорида субальп ва альп ўтлоқлари учрайди. Мамлакатимизнинг суғориладиган ерларида асосан тўқ тусли, типик, оч тусли бўз, бўз-ўтлоқи, ўтлоқи, ўтлоқи-ботқоқ ва ботқоқ тупроқлар тарқалган.

П.П. Лукьяненко номидаги Краснодар қишлоқ хўжалик илмий-тадқиқот институти ва Шимолий Кубан қишлоқ хўжалик тажриба станцияси билан ҳамкорликда яратилган. Ўзбекистон Республикасида 2006 йилдан экишга тавсия этилган. Паст бўйли, ўсимлик баландлиги 90-95 см га яқин, ётиб қолишга чидамлилиги юқори. Ўртапишар. Тур хили *Lutescens*. Бошоғи цилиндрсимон, бошоғи зич, ўртача узунликда. Қилтиқсимон ўсимталари қисқа. Бошоқча қобиклари елкаси тўғри, ўртача кенгликда, тишчалари қисқа, тўмтоқ. Дони тухумсимон, йирик, дон чоки саёз.

Ҳосилдорлиги. Юқори маҳсулдор нав, П.П. Лукьяненко номидаги Краснодар қишлоқ хўжалик илмий тадқиқот институтида 7 йил давомида (2001-2007) ўтказилган рақобатли нав синовида стандарт Победа-50 навидан 5,3 центнер, совуққа ўта чидамли Зимород навига нисбатан 3,5 центнерга юқори ҳосил олинган бўлиб, навидан 90 центнер дон ҳосили етиштирилган. Институтнинг Целинский нав синаш станциясида 2001 йилда ҳосилдорлик гектаридан 107 центнерни ташкил этган.

Дон сифати юқори, дон сифати бўйича «қимматбаҳо», минерал озиклантириш тўғри нисбатларда ўтказилганда «кучли» дон ҳам бериши мумкин. Чанг қоракуяга чидамлилиги юқори, сариқ ва поя зангига чидамли, дала шароитида ун-шудринг ва септориоз касалликларига чидамли, бошоқ фузариозига ўртача чидамли, қўнғир занг касаллигига берилувчан. Қурғоқчиликка чидамли, совуққа чидамлилиги ўртачадан юқори. Экиш муддати: ҳудуд учун мақбул муддатлар ҳисобланади. Экиш меъёри: гектарига 5,0 млн дона унувчан уруғ ҳисобида.

Жайхун нави суғориладиган ерларда дон дуккакли ўсимликлар илмий тадқиқот институти Тошкент филиали олимлари томонидан яратилган. Биологик белгилар. Грекум (*Graecum*) тур хилига мансуб, биологик ҳаёт тарзи дуварак (икки фаслли), бошоғи қилтиқли ва тарвақайлаган, оқ рангли, бошоқ қобикчаси туксиз.

Бошоқ шакли цилиндрсимон, бошоқ узунлиги 9-10 см, бошоқдаги бошоқчалар сони 18-22 та, зич жойлашган, бошоқдаги донлар сони 48-55 та. Бошоқ қипиқчаси ланцетсимон, ўртача елкали, қипиқча тишчаси калта (2мм). Дон шакли бочкасимон, ўртача йирик (7-8 мм), дон ариқчаси чуқур эмас, 1000 дона дон вазни 45-54 г. Дон

ҳажми 780-787 г/л. Нонлик сифати тўлиқ қониқарли. Оқсил миқдори 11-12%, клейковина миқдори 30-31% ни ташкил қилади.

Агробиологик тавсифи. Ўсимлик бўйи 95-105 см, мустаҳкам, ётиб қолишга чидамли, барг ранги яшил, ўртача энлиликда, туксиз, тупланиши ўртача, пояси тик ҳолда. Ўсиш даври 220-226 кунни ташкил этади, нав ўртапишар, маҳаллий андоза на Санзар-8 билан тенг, кечпишар Половчанка навидан 6-10 кун олдин пишади. Қишга ўртача чидамли. Республиканинг марказий ва жанубий ҳудудларида ҳамда Фарғона вилоятида яхши қишлайди. Қурғоқчиликка, касалликларга (сарик ва қўнғир зангга) чидамли, қаттиқ қоракуя ва чанг қоракуяга касалликларига ўртача бардошли ҳисобланади.

Нав юқори ҳосилдорликка эга. Республиканинг Фарғона вилоятида гектаридан 75-80 ц/га, Жиззах, Қашқадарё вилоятларида гектаридан 90-95 ц/га ҳосил беради. Нав маъданли ўғитларга ва суғоришга ўртача талабчан. Экиш муддати. Кузда октябрнинг иккинчи ўн кунлиги ва баҳорда февралнинг иккинчи ўн кунлигида мақбул ҳисобланади. Экиш меъёри. Гектарига кузда 4-4,5 млн дона, баҳорда 3 млн дона унувчан уруғни ташкил қилади. Жайхун нави 2007 йилдан бошлаб республиканинг барча суғориладиган майдонларига экиш учун Давлат реестрига киритилган.

Гром нави П.П. Лукьяненко номидаги Краснодар қишлоқ хўжалик илмий-тадқиқот институтида яратилган. Келиб чиқиши: Совуққа чидамлилиги юқори яримпакана 2919к3 ва Ц1171-95 линияларини чатиштириш комбинациясидан олинган дурагайлардан уч марта танлаш йўли билан яратилган.

Умумий тавсифи: Нав яримпакана, поясининг бўйи 85-90 см, ётиб қолишга, дон тўкилишига чидамли. Ўртапишар. Тур хили Lutescens. Гром нави ҳосилдорлиги юқори ва барқарор. Рақобатли нав синовида Краснодар шароитида нав ҳосилдорлиги 97,4 ц ни уч хил ўтмишдош экинлардан кейин эса 78,6 ц ни ташкил этган. Дон сифати бўйича «қимматбаҳо» навлар гуруҳига киради. Совуқ ва қурғоқчиликка чидамлилиги юқори. Экиш муддатлари: минтақа учун мақбул муддатларда экиш тавсия этилади. Экиш меъёри: мақбул муддатларда экилса, 5,0 млн дона унувчан уруғ.

Грация нави П.П. Лукьяненко номидаги Краснодар қишлоқ хўжалик илмий-тадқиқот институтида яратилган. Республикада 2009 йилдан бери ДНСдан ўтмоқда. Келиб чиқиши: Леда, Нана ва Купава иштирокидаги ду-рагай популяциядан яқка танлаш йўли билан яратилган.

Умумий тавсифи: Ўрта бўйли, ўсимлик бўйи 95-100 см, ётиб қолишга чидамли. Ўртапишар. Тур хили: Lutestens. Дони овалсимон узунчоқ шаклда. 1000 дона дон вазни 37-45 г. Ҳосилдорлиги: Потенциал дон маҳсулдорлиги гектари-дан 110 центнер. Нонбоплик хусусиятлари: нав «қимматбаҳо» буғдойлар гуруҳига киради. Касалликларга чидамлилиги: Қўнғир занг касаллигига чидамли, сарик занг, септориоз, қаттиқ қоракуя касалликларига чидамлилиги ўртача, чанг қоракуя, ун-шудринг касалликларига чидамли. Қишга чидамлилиги ўртачадан юқори, қурғоқчиликка чидамлилиги юқори. Экиш муддатлари: минтақа учун мақбул муддатларда экиш тавсия этилади. Экиш меъёри: 4,0-4,5 млн дона унувчан уруғ ҳисобида белгиланади.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати:

1. Атабаева Х.Н., Худайкулов Ж.Б. “Ўсимликшунослик”. “Фан ва технологиялар” нашриёти, Тошкент: 2018.
2. Атабаева Х.Н., Азизов Б.М. «Буғдой». Монография, Т. ТошДАУ, 2008, 10,5 б.т.
3. Аманов А. Ғалла экинлари. “Тафаккур қаноти”. Тошкент, 2019. 15 б.т. 240 б.
4. Туркия Республикаси Озиқ-овқат қишлоқ хўжалиги вазирлиги ҳамда “Денизбанк” ҳамкорлигида тайёрланган “100 та китоб”дан иборат тўплами.
5. Сулаймонов Б.А., Хайтов А.А., Худайкулов Ж.Б., Анорбоев А.Р. ва бошқ. Ўзбекистонда донли экинлар етиштиришнинг инновацион технологиялари ва истикболлари. Фермерлар учун ўқув-услубий қўлланма. Тошкент: 2019, “Munis design group”, 3,25 б.т., 47-б.